

"חכמת המסכן" לנתן שחם

מאת יעקב רבי

עוד בטרם הגעת לסימו של הספר, עוד בטרם סיכמת דעתך על ערכו הא-מנותי, ברור לך: מאורע ספרותי כאן. "חכמת המסכן" הוא חידוש גדול; היא איננו עוד רומאן "ישראלי" אחת, עם טעם-הלחאי המיתוד של תואר זה, שי בא להגדיר לא רק את לאומיותם של המחבר והנפשות-הפועלות ואת מקומם של נוף ומציאות חברתית, אלא גם גוסס ומידה של כתיבה, אולי כבר מותר להסתכן ולהגיד: גוסס של אנ"ש ומידה של צימצום, רובה של הסיפורת הישראלית, גם מיטבה, היא סיפור-המעשה שסח מחבר פלוני-אלמרי נר באנשים כמותו, אחים לנתיב-חיים. כל מה שמחוץ לתחום ה"חבריה" הוא סריפריה גזכרית, חשונה, סורדנית, לא ראויה להיכרות של ממש. עליכן דמו-יות מן-החוץ הנקלעות אל ה"תחום" הן מטושטשות, מעוות, גרוטסקיות, או במקרה הטוב ביותר — עטופות הילה רומאנטית; ואירועים שמחוץ ל"תחום" — עלי-סירוב הם-אפיוניים או אנקדוטיים. העין אפשר שתחזור למעמקים של נפש ונפוליה, אך עליפני השטח היא קצרת-רואי: עד לקצה-גבול השכוננה, או הצר-הקיבוץ או החנה או ה-מישלת. עתים מתעורר בך דמיון אל מגרש-כדורגל: שלוו לובשים מכנסיים וחולצות בגזן כזה וכזה, ה"אחרים" — בגזן שונה. והמשל הוא משל, כי בסיפורים רבים אמנם יש התמודדות בין שני מחנות — בין דורות, בין אבות ובנים. אך כאן תם הדמיון: כי במגרש-הכדורגל יש שוויון-שבסיפורים הללו אתה אנוס להשקיף מצד אחד של המגרש, מן הצד "שלנו".

למה עם שרירות-הלב? זו רשותה של חת-ההכרה, והתשובה לשאלת ה"איך" היתה מושגת אולי עליידי קריאת-דורר לזרם-התודעה, עליידי תיאור בלתי-אמצעי של ההתפתחות הפנימית שחלה בגיבורים הנגרפים בסערת המאירעות. אך במקום להניח להם להרהר, להתלבט בינם לבינם, במקום לפתוח צור-הר אל המעמקים, אל רגשות בטיל-טולם, אל מחשבות קודם גיבושן — מדובר שחם את גיבוריו, ומדובר אותם בקול רם דחקא. במקום סודי-שית פנימי — שיחה מסופחת, מסוג-גנת לעילא, היכולה עדות של דיבור במקרה זה להיות נאמנה? הרר הדיבור הוא תוצר סיפי של התודעה, בדוק ומרוסן ומצוננר ועשוי לכסות טפחיים. מהרגם שהדיבורים כאן הם צורות של פקחות ושנינה, דחוסת עצמה של אפוריזמים מלוטשים. זה זמן רב לא נפגשנו בספרות עם סגל-חבורה של פקחים מופלגים כל-כך. כל אמירותי הם — אבני-תושן נוצצות, אבל לא אוריים-ותומים, לא פיענוח מסתרי ה-טראגדיה של אנשים יהודים ברור המפיכת.

"חכמת המסכן" איננו הגסיון הראשון לחורג מן המעגל הצר, להתגבר על האגוצנטריות שדבקה בפרוזה הישראליית ולהתעלות למדרגה של אובייקטיביות, אף אין זה גסיונו הראשון של נתן שחם. היו, קודם-כול, גסיונות של הפלגה אל עבר רחוק או קרוב, וביניהם רומאן העליה השלישית של שחם, "אבן עלי-פי הכארי", אלה היו תרגילים רצויים של התמצאות בשטח רחב יותר, אך בסופו של דבר את הטעם והליח של האנשים האלה, עד כדי שקידה פרצונית על פרטים של אופני-תגיבה-ההתנהגות. אמנם, לא הדימיון הנאטוראליסטי, הציולומי, הוא שצריך להכריע כאן אלא מהימנות הפנימית של הדמויות. והשאלה היא — עדיכמה הושגה מהימנות זו.

האם נגרף שחם עליידי פקחותו, שעת ההגשמה עשו מלאכתם קלה: לפרש את הדברנות השנונה של גיבורי "חכמת המסכן" על דרך החיוב. אולי יש בזה ביטוי סמלי לכשלונם של הספרות ושל אנשי האיטליגנציה בשירות המהפיכה. ידיו-יריבו של אדמסקי, מארק וולקובסקי, מוכרו כפי-קח שבחבורה, אך למעשה כולם זריזים וממולחים, ומארק חוזר על אמרתו של רומאן ואירנה חוזרת על שנינותיו של מארק, ללמדך מיעוטי-ערכה ונמיכות-שערה של הפקחות, הרעדרת חותם אישי. כל אנשי החבורה — אנשי-רוח-ועט, שדחקא בכוא שעת ההגשמה עשו מלאכתם קלה: במקום לתדוש לעומק, במקום להפעיל יוזמה ולהכשיר את הקרקע לחברה חדשה, מתוך הכרעה מצפונית ואחר-יות אישית, במקום להתריע ולתקן את "השגיאות של הטובים" — קיד-שו את השגיאות ופיארו אותן בחידו-די-שכל ובצחות-לשון. במקום חכמת-הבניין — פקחות בקישוט, והיא-היא "חכמת-המסכן" שנתבנתה.

אכן גדול היה האתגר שניצב לפניו הסופר: למצוא את פשר הטראגדיה של אנשים שנקלעו מדבר אל שיברו-תוך-כדי צעידה בדרך-המהפכה: מלהט האמונה והרצון לתקן עולם, להט המת-פרנס מאהבת-אדם — אל חובה קרה, צייתנית, עיוורת, המשבשת יחסים של קירבה וריעות, המצווה על מארב הרדי בלתי-פוסק. בתחילה: המהפיכה בטי-הרתה, בתקופת-הגיבורים שלה; בהמשך: תקופת בניין הסוציאליזם, אבל גם ההסתאבות של ימי הסטאליניזם. מדוע חלה תמורה זו ואיך היא חלה, איך נשתקפה בלבוש האנשים? על ה"מדוע" ניתנת תשובה, — הרי זו הטראגדיה של צבירת-כוח: ניצול האמונה והמסירות וההקרבה של בעלי-רצון-טוב עליידי קומץ שואפ-שררה.

ועוד: מלכתחילה הופקעה האידיאה הצודקת, הגואלת, מזיקה אל מצפון אישי, אל בחירה ושיפוט עצמיים. לא הושאר כל מרחב-מחיה ליכות-הספק, לשאלה ולתהייה. כאן מוצגת כניגוד ההגשמה הסוציאליסטית בארץ, בקיבוץ, המיוסדת על בחירה, על נאמנות לערכים ולא למוסד ולא למשטר ושררה, ועל קרבת-איכות בין האידיאה והגשמתה, בין צוקתה של זו ושהרתה של זו.

אבל מה התשובה על ה"איך"? אר-מר רומאן אדמסקי: "להיות שוגה עם הטובים... כלום לא הרגשה זו היא שטיהרה את ליבנו כל אימת שהמפלגה היתה מדהימה אותנו בקפיצותיה המסחררות? להיות שוגה עם הטובים, שכן אין תקווה אחרת. הבחירה היא בין האיין ובין הטראגדיה של צבירת-כוח".

האם זו כל התשובה כולה? ועד שנמתח על פני התהומות גשר-הסבר זה של "להיות שוגה עם הטובים", גשר הגיוני, ראציונאלי — איך היתה העמידה הרגשית על סף תת-הומות ומול ה"כוחלי" של גענושים ונידונים? מה התרחש במעמקים, מה היה המכאניזם הפסיכולוגי שאיפשר את הקשיות, את האסימות, את ההש-

גם סיפור-האהבים שברומאן — ה"משולש" רומאן-אירנה-מארק — הוא וארציציה על אותו נושא של העדר שורשינות, של שלטון הפקחות העקרה גם בתחום שבינו לבינה.

הישג אחר של הספר הוא העזו של ראיית הקיבוץ מבחוץ, בעיני ריר מאן אדמסקי העושה בו תקופת-מה, האורח-לשעת רואה את המיגבלות המוכרות של חיי-קיבוץ, את הקריבות והאינטימיות שאין מנוס ממנה, לטוב או לרע (מסתמא כרכאי אני, כרכאי ללא תקנה", אימר רומאן; "וה" סיכוי לחיות בחברת-אדם המתודעת לאיטה, עד תום, מפחידני. אי אפשרי בלא אותו אלמוני, שלנצח יהיה אל-מוני, ספק ידיד ספק אויב..."); את היתרונות של תלוות-העבודה בקיבוץ (אדם עוסק בהנהלת חשבונות כל ימיו ואינו געשה פקיד, וחברו מתקן נעליים ואינו געשה סנדלר, — כבודו עשוי מן ההישגים של הנבונים באני שי המקום") וגם את הבעיות הכי רוכות בו. ויש ראייה חדה של סיב-החג בצוותא, של בעיות פעילים וקי-שישים ותכירות ובני הדור הצעיר. מכל מקום, שוטי-פקחות אין בו כאן כדי לערער אושיות, כשם ש"שם" לא היה בו כדי לחזק לבלצר.

השמטה במאמר על

חכמת-המסכן

במאמרו של יעקב רבי, "חכמת-המסכן" לנתן שחם, שנתפרסם ב"דף לספרות" ביום ו' האחרון, נפלו כמה שיבושים והושגו מט רובה של הפיסקה השנייה, מה שפגם קשה ברציפות המאמר. להלן הפיסקה בשלמותה ובתיקונה:

"חכמת המסכן" איננו נסיון ראשון לחרוג מן המעגל הצר, להתגבר על האגוצנטריות שדבקה בפרווה הישראלית ולהתעלות למדרגה של אובייקטיביזציה; אף אין זה נסיונו הראשון של נתן שחם, היו קודם-כל, נסיונות של הפלגה אל עבר רחוק או קרוב, וביניהם רומאן העלייה השלישית של שחם, "אבן על פי הבאר", אלה היו תרגילים רצויים של התמציתיות בשטח רחב יותר, אך בסופו של-דבר אין הרומאן ההיסטורי מחייב הינתקות מהותית מן המעגל; אפשר ועלילתו תהיה רק העתקה מוסווית של אנשים ובעיות השייכים ל"כאן" ול"עכשיו" — אל במה מסוגנת של "שם" ו"אז". יש שהרומאן ההיסטורי הישראלי מזכיר את ה"מסכת" ליום חג, שבה אנו מופיעים בצלמם וכדמותם של אברהם אבינו או הקנאים או הבעש"ט או החלוצים הראשונים. — והנה ב"חכמת המסכן" — נסיון לדרך חדשה: "הם" הנפשות הפועלות ולא "אנחנו"; רשות-הדיבור ל"זר", ה"זר" הוא רומאן אדמסקי, יהודי מפולין, אינטלקטואל וקומוניסט לשעבר, העולה לארץ והולך אל קיר בוץ בארוטיים שבגליל, ותוך כדי נסיונות התערותו במקום הוא משיח על אשר עבר עליו ועל חבריו שם, במחירת הקומוניסטית, בימי מלחמת-העולם ולעת הגשמת המהפכה — עד בוא המשבר, והנה עלה בידי המחבר להתחיות בגיבורו, לראות גם את ה"כאן" וגם את ה"שם" מקרן-החזות שלו, של רומאן אדמסקי, והדמויות שבספר חיות, סבירות, עם טעם וליה אוטנטי, משכנע: עולי פולין החדשים "כמות שהם", עד כדי שקידה פרציזית על אופני תגובה והתנהגות, אמנם, לא הדמיון הנטוראליסטי, הצילומי, הוא שצריך להכריע כאן, אלא מהימנות הסנימית של הדמויות, והשאלה היא — עד כמה הושגה מהימנות זאת.